กระบวนการเจริญปฏิจจสมุปบาทในมหานิทานสูตร

The Process of the Dependent Origination in Mahanidana Sutta

พระครูโกวิทศาสนกิจ (อัมพร ฉนฺทกโร)
Phrakhrukowitsadsanakit (Amporn Chandakaro)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Palisuksa Buddhagosa Campus, Thailand.
E-mail: koom-krong 9 @hotmail.com

December 10, 2024; **Revised** January 23, 2025; **Accepted** February 11, 2025

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญในมหานิทานสูตร 2) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับปฏิจจสมุปบาทในมหานิทานสูตร 3) เพื่อนำเสนอกระบวนการเจริญปฏิจจสมุปบาทในมหานิทานสูตร กระบวนการเจริญปฏิจจสมุปบาทในมหานิทานสูตร คือ ปฏิจจสมุปบาทสายเกิดทุกข์ 12 ประการเริ่มตั้งแต่อวิชชาเป็นปัจจัยสังขารจึงมี สังขารเป็นปัจจัยวิญญาณจึงมี วิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี นามรูปเป็นปัจจัยสฬายตนะจึงมี สฬายตนะเป็นปัจจัยผัสสะจึงมี ผัสสะเป็นปัจจัยเวทนาจึงมี เวทนาเป็นปัจจัยตัณหาจึงมี ตัณหาเป็นปัจจัยอุปาทานจึงมี อุปาทานเป็นปัจจัยชาติจึงมี ภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี ชาติเป็นปัจจัยชรามรณะจึงมี และชรามรณะเป็นปัจจัยความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส ความคับแค้นใจจึงมี กองทุกข์ทั้งปวงจึงเกิดขึ้นประการฉะนี้ และปฏิจจสมุปบาทสายดับทุกข์ 12 ประการเริ่มตั้งแต่เพราะอวิชชาสำรอกดับไปโดยไม่เหลือสังขารจึงดับ สังขารดับวิญญาณจึงดับ วิญญาณดับนามรูปจึงดับ นามรูปดับสฬายตนะจึงดับ สฬายตนะดับผัสสะจึงดับ ผัสสะดับเวทนาจึงดับ เวทนาดับตัณหาจึงดับ ตัณหาดับอุปาทานจึงดับ อุปาทานดับภพจึงดับ ภพดับชาติจึงดับ ชาติดับชรามรณะจึงดับ ชรามรณะดับความโศก ความคร่ำครวญ รำพัน ทุกข์ โทมนัส ความคับแค้นใจก็ดับ เมื่อดับวงจรของปฏิจจสมุปบาทได้ การเกิดในชาติปัจจุบันนี้ ถือว่าเป็นชาติสุดท้าย การดับวงจรของชีวิตหรือดับปฏิจจสมุปบาทได้ ถือว่าเป็นการบรรลุธรรมชั้นสูงในพระพุทธศาสนากล่าวคือเป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอรหันต์จักไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก

คำสำคัญ: ปฏิจจสมุปบาท; มหานิทานสูตร; พระพุทธศาสนา

Abstract

The objectives of this article were 1) study the structure and important teachings in Mahanidana Sutta, 2) analysis of the Dependent Origination in the Mahanidana Sutta, 3) to present the process of the Dependent Origination cultivation in Mahanidana Sutta. This was a qualitative work focusing on documentary research, which was analyzed, compiled and report in descriptive style. The research found that The process of the Dependent Origination development in Mahanidana sutta indicated that There are 12 types of suffering arising from of the Dependent Origination , beginning with ignorance as a factor in Sankhara or action-formation, Sankhara causes

the rise of consciousness, consciousness causes the rise of name and forms, name and form cause the rise of six sensual organs, the six sensual organs causes the rise of contacts, the contacts causes the rise of feeling, feeling causes the rise of desire, the desire causes the rise of attachment, the attachment causes the rise of being, being causes the rise of birth, the birth causes the rise of old age and death and old age and death cause the rise of sorrows, lamentation, suffering, sadness and distress, thus the whole suffering arises. 12 Of the Dependent Origination of suffering end line starts from the full cessation of ignorance without remaining causing Sankhara's cessation, through cessation of Sankhara, cease the consciousness, through consciousness's cessation, the name and forms cease, through the cessation of name and form, ceases the six sensual organs, through the cessation of six sensual organs, cease the contacts, through cessation of contacts, ceases the feeling, through cessation of feeling, cease the desire, through cessation of desire, ceases the attachment, through cessation of attachment, cease the becoming, through cessation of becoming, ceases the birth, through cessation of birth, cease the old age and death, through cessation of old age and death, cease the sorrows, lamentation, suffering, sadness, and distress. When the cycle of the Dependent Origination has been completely ceased away, it was the state of supreme enlightenment in Buddhism called Arahantship who ends up the cycle of rebirth.

Keywords: The Dependent Origination; Mahanidana Sutta; Buddhism

บทนำ

มหานิทานสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่สำคัญมากสูตรหนึ่งและเป็นสูตรใหญ่ที่สุดที่แสดงปฏิจจสมุปบาท พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักปัจจยาการทั้งที่เป็นไปภายในจิตใจของบุคคล (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) และที่เป็นไปในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ (Nikapitiya & Ranjan, 2024) หรือในทางสังคมปฏิจจสมุปบาทแห่งทุกข์หรือความชั่วร้ายทางสังคมก็ดำเนินตามวิถีเดียวกับปฏิจจสมุปบาทแห่งทุกข์ของชีวิตนั่นเอง แต่เริ่มแยกออกแสดงอาการที่เป็นไปภายนอกต่อแต่ตัณหาเป็นต้นไป ปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมอีกหมวดหนึ่งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดาไม่เกี่ยวกับการอุบัติของพระศาสดาทั้งหลาย พระพุทธพจน์แสดงปฏิจจสมุปบาทในรูปของกฎธรรมชาติว่า ตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุหลักนั้น ก็ยังคงมีอยู่ เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมชาตินิยาม คือ หลักอิทัปปัจจยตา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2562) พระพุทธเจ้าตรัสรู้ในหลักปฏิจจสมุปบาทแล้วจึงสอนหลักธรรมที่เป็นประโยชน์ การสอนที่มุ่งประโยชน์โดยตรง

ปฏิจจสมุปบาทนั้นเป็นเรื่องที่ลึกซึ้งที่สุด ประโยชน์ของการศึกษาหลักปฏิจจสมุปบาทนั้นคือ การแสดงให้รู้ถึงเรื่องทุกข์ที่เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ การกล่าวเช่นนี้เพื่อให้เกิดความรู้อย่างถูกต้อง และจึงทำการดับทุกข์ได้โดยวิธีที่ปฏิบัติให้ถูกตามกฎเกณฑ์ของปฏิจจสมุปบาท คือ ไม่ให้กระแสปฏิจจสมุปบาทนั้นเกิดขึ้นมาได้โดยที่จะต้องมีสติรู้สึกตัวอยู่ตลอดเวลา เพราะว่า บุคคลที่มีกรรมเป็นของตน การกระทำที่มีเจตนาเป็นตัวกำหนดการกระทำ เมื่อมีเจตนาแสดงการกระทำกรรม ทางกาย วาจา และใจ กระทำกรรมเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น เป็นไปตามกฎปฏิจจสมุปบาท คือ กฎแห่งเหตุและผล เรียกว่า “กฎแห่งกรรม” เมื่อทำกรรมดีย่อมทำได้รับผลดี เมื่อทำกรรมชั่ว

ย่อมทำได้รับผลชั่ว ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา (บุษราภรณ์ บุญเอียด และ คณะ, 2567) สามารถดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข

บทความนี้นำเสนอโครงสร้างและสาระสำคัญในมหานิทานสูตร หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับปฏิจจสมุปบาทในมหานิทานสูตร และ นำเสนอกระบวนการเจริญปฏิจจสมุปบาทในมหานิทานสูตร อันจะเป็นข้อมูลนำเสนอเป็นที่เป็นองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา ต่อไป

โครงสร้างและสาระสำคัญในมหานิทานสูตร

มหานิทานสูตรเป็นพระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นต้นเหตุใหญ่ได้แก่ ปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมที่อธิบายถึงการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น เช่น ทุกข์เกิดขึ้นเพราะมีปัจจัย 12 เรื่องเกิดขึ้นสืบ ๆ เนื่องกันมาตามลำดับกล่าวคือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมีความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจ ก็มีพร้อม ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การบูรณาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในการดำเนินชีวิตเป็นการพัฒนาพฤติกรรมของตนเองได้อย่างเหมาะสม (พระอรรถชาติ เดชดำรง, 2566) ประโยชน์ของการฝึกฝนสามารถนำความรู้ที่เกิดขึ้นจากการสัมผัสแหล่งเรียนรู้และสามารถเพิ่มทักษะในการนำไปปฏิบัติได้จริงเมื่อเข้าใจแล้วจึงลงมือปฏิบัติ (พระทรงชัย พิประโคน และ วิโรจน์ คุ้มครอง, 2565) คือ ทดลองฝึกปฏิบัติตามที่ได้เรียนมา และการปฏิบัตินี้จะนำไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริง (Damnoen et al., 2021) อันเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อตนเองในการประพฤติปฏิบัติที่เหมาะสมต่อไป

โครงสร้างและสาระสำคัญในมหานิทานสูตร คือ เหตุเกิดในการแสดงธรรม 4 รูปแบบ ได้แก่ 1) เหตุเกิดจากการแสดงตามอัธยาศัยของพระพุทธเจ้าทรงแสดงเองโดยไม่ต้องมีผู้ใดกราบทูลขอให้ทรงแสดง 2) เหตุเกิดจากการแสดงตามอัธยาศัยของผู้อื่น พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพราะเหตุเกิดจากการแสดงตามอัธยาศัยของผู้อื่นมุ่งประโยชน์เป็นการเฉพาะสำหรับผู้ฟัง 3) เหตุเกิดจากคำทูลถาม พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพราะเหตุเกิดจากคำทูลถาม 4) เหตุทรงแสดงตามเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดง ด้วยเหตุไปตามเรื่องนั้นหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ ส่วนมหานิทานสูตร (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เป็นพระสูตรที่เกิดจากคำทูลถาม คือพระอานนท์เป็นผู้ถาม พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตอบ

โครงสร้างของมหานิทานสูตรแบ่งออกเป็น ที่มาของชื่อคือ มหานิทานสูตร เป็นพระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นต้นเหตุใหญ่ ในที่นี้หมายถึงปฏิจจสมุปบาทหรือกฎปัจจยาการ คือการที่สิ่งทั้งปวงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น ที่มาของพระสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระอานนท์ ขณะประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกุรุ ชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ เพื่อทรงแก้ความเข้าใจผิดของพระเถระ คือ ท่านกราบทูลว่าน่าแปลกที่ปฏิจจสมุปบาทนี้ซึ่งเป็นธรรมลึกซึ้งสุดจะคาดคะเนได้ แต่สำหรับท่านกลับเป็นธรรมง่าย ๆ พระพุทธเจ้าทรงห้ามมิให้พูดเช่นนี้ แล้วทรงอธิบายรายละเอียดให้ฟัง เป็นบรรยายโวหาร แบบถาม – ตอบ แบ่งออกเป็น 2 ภาค คือ 1) ภาคอุทเทส พระอานนท์กล่าวว่าปฏิจจสมุปบาทนี้ เป็นธรรมที่ลึกซึ้งสุดจะคาดคะเนได้ ก็ยังปรากฏแก่ข้าพระองค์เหมือนกับว่าเป็นธรรมง่ายๆ 2) ภาคนิทเทสพระพุทธเจ้าทรงอธิบายปฏิจจสมุปบาทโดยละเอียด สาระสำคัญในมหานิทานสูตร ได้แก่

1) การบัญญัติอัตตากล่าวคือ พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า บุคคลเมื่อจะบัญญัติอัตตา ย่อมบัญญัติด้วยความเห็น 4 อย่าง คือ (1) เมื่อจะบัญญัติอัตตาที่มีขนาดจำกัด มีรูป ย่อมบัญญัติว่า อัตตาของเรามีขนาดจำกัด มีรูป (2) เมื่อจะบัญญัติอัตตามีขนาดไม่จำกัด มีรูป ย่อมบัญญัติว่า อัตตาของเรามีขนาดไม่จำกัด มีรูป (3) เมื่อจะ

บัญญัติอัตตาที่มีขนาดจำกัด ไม่มีรูป ย่อมบัญญัติว่า อัตตาของเรามีขนาดจำกัด ไม่มีรูป (4) เมื่อจะบัญญัติอัตตาที่มีขนาดไม่จำกัด ไม่มีรูป ย่อมบัญญัติว่าอัตตาของเรามีขนาดไม่จำกัด ไม่มีรูป

2) การไม่บัญญัติอัตตา กล่าวคือ พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า บุคคลเมื่อไม่บัญญัติอัตตา ย่อมไม่บัญญัติด้วยความเห็น 4 อย่าง คือ (1) เมื่อไม่บัญญัติอัตตาที่มีขนาดจำกัด มีรูป ย่อมไม่บัญญัติว่า อัตตาของเรามีขนาดจำกัด มีรูป (2) เมื่อไม่บัญญัติอัตตามีขนาดไม่จำกัด มีรูป ย่อมไม่บัญญัติว่า อัตตาของเรามีขนาดไม่จำกัด มีรูป 3. เมื่อไม่บัญญัติอัตตาที่มีขนาดจำกัด ไม่มีรูป ย่อมไม่บัญญัติว่า อัตตาของเรามีขนาดจำกัด ไม่มีรูป 4. เมื่อไม่บัญญัติอัตตาที่มีขนาดไม่จำกัด ไม่มีรูป ย่อมไม่บัญญัติว่า อัตตาของเรา มีขนาดไม่จำกัด ไม่มีรูป

3) ความเห็นว่าเป็นอัตตากล่าวคือ พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า บุคคลเมื่อเห็นว่ามีอัตตา ย่อมเห็นด้วยความเห็น 3 อย่างคือ เมื่อบัญญัติอัตตาตามทรรศนะเหล่านี้ ก็จะมีทรรศนะย่อย 3 ทรรศนะ เกิดตามมาจากแต่ละทรรศนะ คือ (1) อัตตามีอยู่เฉพาะในชาตินี้เท่านี้ (2) อัตตามีอยู่ตลอดไป (3) เราสามารถทำอัตตาที่มีสภาพไม่เที่ยงให้มีสภาพเที่ยงได้ ความตรงนี้ชี้ให้เห็นว่า ไม่ว่าจะบัญญัติอัตตาตามทรรศนะใด สิ่งที่ตามมา คือ การยึดถือในเรื่องอัตตา หรืออัตตวาทุปาทาน แล้วนำไปสู่การเชื่อมโยงตามกฎปฏิจจสมุปบาทต่อไปนั่นคืออุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ในทางตรงกันข้าม การไม่บัญญัติอัตตาตามทรรศนะทั้ง 4 อย่างนี้ก็จะไม่มีทรรศนะย่อย 3 อย่างเกิดขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ การเชื่อมโยงของกฎปฏิจจสมุปบาทก็จะขาดตอนลง ความตรงนี้ชี้ให้เห็นว่า ไม่มีอัตตาที่เที่ยงแท้ถาวร มีแต่สภาวธรรมที่เรียกว่า นามรูปกับวิญญาณที่เชื่อมโยงกันตามกฎปฏิจจสมุปบาท

4) วิญญาณฐิติ 7 ประการ คือ พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า วิญญาณฐิติ 7 ประการ ได้แก่ (1) ภูมิของสัตว์ ผู้มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน (2) ภูมิของสัตว์ผู้มีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน (3) ภูมิของสัตว์ผู้มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน (4) ภูมิของสัตว์ผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน (5) ภูมิของสัตว์ผู้ได้อากาสานัญจายตนสมาบัติ (6) ภูมิของสัตว์ผู้ได้วิญญาณัญจายตนสมาบัติ (7) ภูมิของสัตว์ผู้ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติ และเรื่องอายตนะ 2 ภูมิ คือ ภูมิของสัตว์ที่ไม่อาจจัดเข้าในวิญญาณฐิติ 7 ได้ เพราะไม่มีสัญญา หรือกำหนดไม่ได้ว่าเป็นสัญญา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับปฏิจจสมุปบาทในมหานิทานสูตร

หลักธรรมที่เกี่ยวกับข้องกับปฏิจจสมุปบาทในมหานิทานสูตรมีปรากฏที่เกี่ยวข้องกันหลายหลักธรรม ผู้วิจัยจะนำเสนอเฉพาะหมวดธรรมที่เกี่ยวเนื่องกัน ได้แก่ อริยสัจ 4 ขันธ์ 5 และ อายตนะ 12 ดังจะได้อธิบายโดยสังเขปต่อไป

1. อริยสัจ 4

อริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนาเนื้อความทั้งหมดที่ได้แสดงออกมา คือ ความจริงอันประเสริฐ ประกอบด้วย

1) ทุกขอริยสัจ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นทุกข์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เป็นความรู้จริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ที่ถูกบีบคั้น ถูกเบียดเบียนอยู่เสมอ มีความเสื่อมไป มีความเร่าร้อนอยู่เสมอจากโมหะเป็นเหตุ มีความปรวนแปรเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่คงสภาพเดิม บังคับบัญชาไม่ได้ ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน (จิราภรณ์ ผันสว่าง และ คณะ, 2567) ทุกขอริยสัจ เป็นปริญเญยกิจ คือ เป็นกิจที่ควรกำหนดรู้ไม่ใช่ธรรมที่อยู่ในประเภทที่ควรละ หรือควรจะเจริญให้เกิดขึ้น หรือทำให้มากขึ้น ในทุกขสัจ คือในสภาวธรรม ที่ว่าเป็นทุกข์ เพราะมีสภาพใจความที่เป็นไป 4 ประการคือ เป็นสภาพที่บีบคั้นหรือข่มเหง เป็นสภาพที่ต้องปรุงแต่งเนืองๆ คือ ต้องบำรุงบริหารสังขารอยู่เนืองๆ เป็นสภาพที่ทำให้เดือดร้อน เช่น ร่างกายไม่แข็งแรงก็เดือดร้อน และเป็นสภาพที่ไม่คงที่ กลับกลอกและฉิบหายด้วยความเย็นและร้อน

2) ทุกขสมุทยอริยสัจ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดทุกข์ เหตุปัจจัย คือ ตัณหาที่เป็นอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องในจิต เป็นเหตุให้เกิดภพใหม่ ด้วยความยินดี เพลิดเพลินในอารมณ์ มีกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา โดยยึดถือตัวตนเป็นที่ตั้ง จึงทำให้ชีวิตถูกบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ไม่อิสระ เป็นเหตุให้ทุกข์ปรากฏขึ้น และกักขังมิให้พ้นไปจากทุกข์ ทุกขสมุทยอริยสัจได้แก่ ตัณหา เพราะเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ มีอรรถ 4 ประการ คือ กระทำให้ทุกข์บังเกิดขึ้น เป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ ประกอบไว้ซึ่งทุกข์มิให้พ้นไป และให้กังวลอยู่แต่ในกองทุกข์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552)

3) หลักทุกขนิโรธอริยสัจ คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละทิ้ง ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา หมายถึง นิพพาน เพราะนิพพานเป็นที่ดับสิ้นแห่งตัณหา ตัณหาเป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อดับตัณหาอันเป็นต้นเหตุลงได้แล้ว ผล คือ ทุกข์อันเป็นปลายเหตุก็มีไม่ได้อยู่เอง เพราะผลย่อมมาจากเหตุ เมื่อเหตุดับผลก็ดับ เมื่อสิ้นทุกข์ ก็ถึงซึ่งความสุข มีสภาพที่ทำให้เป็นไป 4 อย่างคือ เป็นธรรมที่ออกจากทุกข์ทั้งปวง เป็นธรรมที่สงัดจากกิเลสและทุกข์ เป็นธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง และเป็นธรรมที่ไม่มีความตาย

4) หลักทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ กล่าวคือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ที่เป็นเครื่องนำไปสู่พระนิพพาน โดยมุ่งตรงต่อพระนิพพาน พระอริยะเจ้ามีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมแทงตลอดสัจจะนี้ คือ อริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้แจ้งแทงตลอดในธรรมที่เป็นเหตุ เป็นข้อปฏิบัติ และปฏิปทาที่ทำให้ผู้ปฏิบัติตามได้เข้าถึงความดับทุกข์ ออกจากทุกข์ และเข้าถึงพระนิพพานได้ด้วยความจริง ซึ่งประกอบด้วยอริยมรรค 8 คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เป็นหนทาง หรือเป็นเครื่องมือที่จะดำเนินไปให้ถึงนิพพาน คือธรรมที่ดับทุกข์ได้จริง

2. ขันธ์ 5

ขันธ์ 5 ที่เกี่ยวข้องกับปฏิจจสมุปบาท ได้แก่

1) หลักรูปขันธ์ คือ กองแห่งรูป เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะผันแปรเปลี่ยนแปลงสลายไป การแตกดับ เสื่อมสลายไป เมื่อกระทบกับความเย็น ความร้อน ลม แดด ของแข็ง เป็นต้น รูปขันธ์ มี 28 ได้แก่ มหาภูตรูป 4 ได้แก่ และอุปาทายรูป 24 วิธีกำหนดรู้รูปหรือกาย อันมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ทั้ง 5 เป็นองค์ประกอบเป็นธรรมชาติที่มีลักษณะผันแปรเปลี่ยนแปลงสลายไป แตกดับ เสื่อมสลายไป เมื่อกระทบกับความเย็น ความร้อน รูปขันธ์เป็นธรรมชาติที่เป็นรูปธรรม และรูปขันธ์เป็นไตรลักษณ์คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน

2) หลักเวทนาขันธ์ คือ กองเวทนา เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะเสวยอารมณ์ เกิดร่วมกับวิญญาณขันธ์ การเสวยอารมณ์ คือ ความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรับรู้เป็นความรู้สึกสุข ทุกข์ อุเบกขา โสมนัส ความรู้สึกเหล่านี้เกิดขึ้นได้จากการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สิ่งที่มาถูกต้องตามกาย การได้รู้เรื่องทางใจ เวทนาขันธ์จึงเป็นส่วนประกอบชีวิตทางนามธรรม วิธีกำหนดรู้เวทนา เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะเสวยอารมณ์ เกิดร่วมกับวิญญาณขันธ์ ความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ว่า เป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นอุเบกขา เป็นโสมนัส และเวทนาขันธ์เป็นไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตนดังนั้น เวทนาขันธ์จึงจัดเป็นนาม

3) หลักสัญญาขันธ์ คือ กองสัญญา เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะจำอารมณ์ จำได้หมายรู้ เกิดร่วมกับวิญญาณขันธ์ จำอารมณ์ที่วิญญาณกำลังรับรู้อยู่เพื่อจำไว้ในอนาคต ได้แก่ จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำสัมผัส จำธรรมารมณ์ทางใจ สัญญาขันธ์จึงเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม วิธีกำหนดรู้สัญญาซึ่งเป็นธรรมชาติที่มีลักษณะจำอารมณ์ จำได้หมายรู้ เกิดร่วมกับวิญญาณขันธ์ จำอารมณ์ที่วิญญาณกำลังรับรู้อยู่ เพื่อจำไว้ในอนาคต ได้แก่ จำรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง และสัญญาจำธรรมารมณ์ทางใจ สัญญาขันธ์เป็นไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน ดังนั้น สัญญาขันธ์จึงจัดเป็นนาม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552)

4) หลักสังขารขันธ์ คือ กองสังขารที่เกิดรวมกับวิญญาณขันธ์ ในขณะที่กำลังรับรู้อารมณ์ สังขารขันธ์จะปรุงแต่งวิญญาณให้เป็นไปตามที่ตนคิด มี 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายไม่ดีเช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง นี้จัดเป็นฝ่ายอกุศล ส่วนฝ่ายดีเช่น เมตตา กรุณา มุทิตา นี้จัดเป็นฝ่ายกุศล สังขารขันธ์จึงเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม ดังนั้น สังขารขันธ์จึงจัดเป็นนาม ส่วนวิธีกำหนดรู้สังขาร โดยการกำหนดรู้อารมณ์ความคิดปรุงแต่งที่เกิดกับใจเป็นกุศล และอกุศลนั้นอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ด้วยการกำหนดอย่างจดจ่อต่อเนื่อง เป็นการกำหนดรู้สังขารขันธ์ขั้นญาตปริญญา และสังขารขันธ์เป็นไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน ดังนั้น สังขารขันธ์จึงจัดเป็นนาม (พระพุทธโฆสเถระ, 2554)

5) หลักวิญญาณขันธ์ คือ กองวิญญาณ ได้แก่ จิตเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ มี 6 ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และ มโนวิญาณ จึงจัดเป็นนามขันธ์ ส่วนวิธีกำหนดรู้วิญญาณโดยการกำหนดรู้อารมณ์ และจำอารมณ์ทั้งกุศล และอกุศลเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ด้วยการกำหนดอย่างจดจ่อต่อเนื่อง เป็นการกำหนดรู้วิญญาณขันธ์ ขั้นญาตปริญญา และวิญญาณขันธ์เป็นไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน ดังนั้นวิญญาณขันธ์ จึงจัดเป็นนาม

3. อายตนะ 12

อายตนะ หมายถึง ที่ต่อกันให้เกิดความรู้แดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้หรือแหล่งที่มาของความรู้ 6 อย่าง ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โลก แดนต่อความรู้ภายในจึงเรียกว่าอายตนะภายใน มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าทวาร หรืออินทรีย์ 6 และแดนต่อความรู้ภายนอกเรียกว่าอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และสิ่งที่ใจนึก โดยทั่วไปนิยมเรียกว่าอารมณ์ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2562) หลักอายตนะ 12 ที่เกี่ยวข้องกับปฏิจจสมุปบาท ได้แก่

1) อายตนะภายใน 6 ประการคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เป็นเครื่องต่อที่สำคัญอันทำให้สัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุด และเมื่อเกิดมาแล้ว ก็อายตนะนี้เองเป็นปัจจัยให้ประพฤติเป็นไปในเหตุที่จะให้เกิดทุกข์ หรือ จะให้พ้นทุกข์ ขึ้นชื่อว่าสัตว์แล้วจะไม่ต้องอาศัยอายตนะเลยนั้นเป็นไม่มีอายตนะ จำแนกโดยประเภทแห่งทวารก็มี 6 เรียกว่า อชฌตฺติกายตนะ เป็นอายตนะภายใน

2) อายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) อายตนะเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กันทำให้เกิดการเชื่อมต่อทำให้เกิดความรู้ เป็นภูมิพื้นฐานที่ให้ทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดวิปัสสนาญาณรู้แจ้งเห็นจริงมี 12 อย่าง แบ่งเป็นอายตนะภายใน 6 และอายตนะภายนอก 6 ซึ่งอายตนะนั้นสิ่งที่จัดเป็นรูปมี 11 อย่าง และสิ่งที่เป็นนามมี 1 อย่าง คือ ธรรมารมณ์

อายตนะ 12 เป็นรูป-นามกล่าวคือ อายตนะภายใน 6 ที่เกี่ยวกับรูป-นามเช่น จักขุ ชื่อว่า อายตนะเพราะเป็นเหตุให้จิตเจตสิกเกิด คือ จักขุทวาร เป็นเครื่องต่อหรือต่อทางจักขุทวาร องค์ธรรม ได้แก่ จักขุปสาท เป็นรูปธรรม เป็นรูปที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ และอายตนะภายนอก 6 ที่เกี่ยวกับรูป-นามเช่น รูป ชื่อว่า อายตนะเพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด คือ สีต่างๆ เป็นเครื่องต่อ องค์ธรรม ได้แก่ รูปารมณ์ เป็นรูปธรรม เป็นรูปที่เห็นได้และกระทบได้ และอายตนะ 12 เป็นไตรลักษณ์กล่าวคือ การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ อายตนะภายใน 6 และอายตนะภายนอก 6 ส่วนการกำหนดรู้อายตนะ 12 เป็นไตรลักษณ์เช่น รู้ชัดตา รู้ชัดรูป สังโยชน์ใดอาศัยตาและรูปทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นมีได้ด้วยเหตุใดก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วมีได้ด้วยเหตุใดก็รู้ชัดเหตุนั้น และสังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มีได้ด้วยเหตุใดก็รู้ชัดเหตุนั้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) จักษุ และรูป ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา เป็นการเห็นแจ้งไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาอย่างแท้จริง

กระบวนการเจริญปฏิจจสมุปบาทในมหานิทานสูตร

กระบวนการเจริญปฏิจจสมุปบาทในมหานิทานสูตรเป็นกระบวนการในการปฏิบัติวิปัสสนา เพื่อการควบคุมสภาพจิตใจ ทำให้มีร่างกายและจิตใจปลอดโปร่ง เป็นสมาธิ ลดละพฤติกรรมต่างๆ ประโยชน์ของการฝึกฝนสามารถนำความรู้ที่เกิดขึ้นจากการสัมผัสแหล่งเรียนรู้และสามารถเพิ่มทักษะในการนำไปปฏิบัติได้จริง เมื่อเข้าใจแล้วจึงลงมือปฏิบัติอย่างต่อเนื่องโดยมีกระบวนการฝึกด้วยการกำหนดรู้ อันเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อตนเองในการประพฤติปฏิบัติ ดังนี้

1. การเจริญอวิชชาในมหานิทานสูตร

1) อวิชชา คือ การไม่รู้อริยสัจ ได้แก่ ไม่รู้ในทุกข์ ไม่รู้เหตุเกิดแห่งทุกข์ ไม่รู้ความดับแห่งทุกข์ และไม่รู้ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งทุกข์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เพราะอวิชชามีความไม่รู้เป็นลักษณะหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อปัญญา มีความมืดมนเป็นกิจ ปกปิดสภาวะที่มีอยู่ในอารมณ์เป็นอาการปรากฏ มีอาสวะ 3 เป็นเหตุใกล้ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวง

2) อวิชชาสายดับทุกข์ คือ ดับอวิชชาได้สิ้น ได้แก่ ดับความไม่รู้ในทุกข์ ดับความไม่รู้เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ดับความไม่รู้ธรรมอันเป็นที่ดับแห่งทุกข์ ดับความไม่รู้หนทางที่ให้เข้าถึงความดับทุกข์ เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้

2. การเจริญการเจริญสังขารในมหานิทานสูตร

1) สังขารสายเกิดทุกข์ คือ สังขารสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่ กายสังขาร คือ สภาวะที่ปรุงแต่งกาย วจีสังขาร คือ สภาวะที่ปรุงแต่งวาจา จิตตสังขาร คือ สภาวะที่ปรุงแต่งใจ ส่วนเป็นบุญ เรียกว่า ปุญญาภิสังขาร และส่วนที่ไม่ดี เป็นบาป เรียกว่า อปุญญาภิสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้

2) สังขารสายดับทุกข์ หมายถึง ดับความคิดที่เป็นตัวปรุงแต่ง ได้แก่ ดับความคิดที่เป็นตัวปรุงแต่งปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้

3. การเจริญวิญญาณในมหานิทานสูตร

1) วิญญาณสายเกิดทุกข์ ได้แก่ ความรู้แจ้งอารมณ์ต่าง ๆ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และสัมผัสทางใจ ตามติดให้เกิดการรับรู้ต่าง ๆ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมีความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้

2) วิญญาณสายดับทุกข์ หมายถึง ดับการรับรู้ต่าง ๆ ได้แก่ การดับวิญญาณ 6 คือ ดับการรับรู้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และดับการรับรู้ทางใจ เพราะเมื่อวิญญาณดับ นามรูปก็ดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้

4. การเจริญนามรูปในมหานิทานสูตร

1) นามรูปสายเกิดทุกข์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ย่อมทำให้สฬายตนะเกิด คือ อวัยวะส่วนต่าง ๆ ของนามรูป ที่ใช้สื่อกับสิ่งต่าง ๆ ซึ่งมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้

2) นามรูปสายดับทุกข์ หมายถึง ดับอาการของนามรูป 5 อย่าง ได้แก่ ดับรูป ดับเวทนา ดับสัญญา ดับสังขาร และดับวิญญาณ โดยดับพฤติกรรมทางกาย วาจา และใจ ทั้งที่เป็นบุญและที่เป็นบาปที่ก่อให้เกิดทุกข์ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้

5. การเจริญสฬายตนะในมหานิทานสูตร

1) สฬายตนะสายเกิดทุกข์ คือ แดนติดต่อ 6 แดน ได้แก่ ตาต่อกับรูป หูต่อกับเสียง จมูกต่อกับกลิ่น ลิ้นต่อกับรส กายต่อกับสัมผัส และใจต่อกับธรรมารมณ์ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้

2) สฬายตนะสายดับทุกข์ หมายถึง ดับแดนติดต่อหรือทวารทั้ง 6 คือ ดับตามิให้เป็นแดนติดต่อกับรูป ดับหูมิให้เป็นแดนติดต่อกับเสียง ดับจมูกมิให้เป็นแดนติดต่อกับกลิ่น ดับลิ้นมิให้เป็นแดนติดต่อกับรส ดับกายมิให้เป็นแดนติดต่อกับสิ่งสัมผัสทางกาย และดับใจมิให้เป็นแดนติดต่อกับสิ่งสัมผัสทางธัมมารมณ์ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้

6. การเจริญผัสสะในมหานิทานสูตร

1) ผัสสะสายเกิดทุกข์ ได้แก่ ความถูกต้องหรือกระทบกับอารมณ์ให้เกิดความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเฉย ๆ มี 6 อย่าง คือ จักขุสัมผัส คือ ความกระทบทางตา โสตสัมผัส คือ ความกระทบทางหู ฆานสัมผัส คือ ความกระทบทางจมูกชิวหาสัมผัส คือ ความกระทบทางลิ้น กายสัมผัส คือ ความกระทบทางกาย มโนสัมผัส คือ ความกระทบทางใจเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2) ผัสสะสายดับทุกข์ คือ ดับการกระทบถูกต้องกับสิ่งต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาทางทวารทั้ง 6 คือ ดับการกระทบถูกต้องทางตา ดับการกระทบถูกต้องทางหู ดับการกระทบถูกต้องทางจมูก ดับการกระทบถูกต้องทางลิ้น ดับการกระทบถูกต้องทางกาย และดับการกระทบถูกต้องทางใจเพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

7. การเจริญเวทนาในมหานิทานสูตร

1) เวทนาสายเกิดทุกข์ คือ ความเสวยอารมณ์ ได้แก่ ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ หรือรู้สึกเฉยๆ เวทนาดังกล่าวนั้นมี 6 ประการตามแดนที่เกิด คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย และเวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2) เวทนาสายดับทุกข์ คือ ดับความรู้สึกต่าง ๆ กล่าวคือ ดับความรู้สึกเป็นสุข ดับความรู้สึกเป็นทุกข์ ความรู้สึกว่าไม่สุขไม่ทุกข์ ได้แก่ รู้สึกเป็นกลาง ๆ หรือเฉย ๆ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ

8. การเจริญตัณหาในมหานิทานสูตร

1) ตัณหาสายเกิดทุกข์ ได้แก่ ความทะยานอยาก เมื่อแบ่งตามแดนที่เกิดแล้ว มี 6 ประการ คือ รูปตัณหา คือ ความทะยานอยากได้ในรูป สัททตัณหา คือ ความทะยานอยากได้ในเสียง คันธตัณหา คือ ความทะยานอยากได้ในกลิ่น รสตัณหา คือ ความทะยานอยากได้ในรสโผฏฐัพพตัณหา คือ ความทะยานอยากได้ในโผฏฐัพพะ และธัมมตัณหา คือ ความทะยานอยากได้ในธรรมารมณ์ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552)

2) ตัณหาสายดับทุกข์ ได้แก่ ดับความอยากต่าง ๆ คือ ดับความอยากในรูป ดับความอยากในเสียง ดับความอยากในกลิ่น ดับความอยากในรส ดับความอยากในสัมผัสทางกาย และดับความอยากในธัมมารมณ์ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

9. การเจริญอุปาทานในมหานิทานสูตร

1) อุปาทานสายเกิดทุกข์กล่าว ได้แก่ ความยึดมั่นถือมั่นในเวทนาที่ชอบหรือชังจนเกิดความหลงติดมี 4 ประการ คือ กามุปาทาน ความยึดมั่นในกาม ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ สีลัพพตุปาทาน ความยึดมั่นในศีลพรต ในข้อวัตรปฏิบัติของตน และอัตตวาทุปาทาน ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2) อุปาทานสายดับทุกข์ ได้แก่ ดับความยึดมั่นต่าง ๆ คือ ดับความยึดมั่นในรูป ดับความยึดมั่นในเสียง ดับความยึดมั่นในกลิ่น ดับความยึดมั่นในรส ดับความยึดมั่นในสัมผัส ดับความยึดมั่นในธัมมารณ์ที่เป็นไปในทางกายและทางใจเพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ

10. การเจริญภพในมหานิทานสูตร

1) ภพสายเกิดทุกข์ หมายถึง ความมีความเป็นภาวะแห่งชีวิต คือ ความมีขันธ์หรือมีนามรูป เพราะชีวิตต้องตกอยู่ในภพทั้ง 3 อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ คือ กามภพ ได้แก่ ภพที่เป็นกามาวจร รูปภพ ได้แก่ ภพที่เป็นรูปาวจร และอรูปภพ ได้แก่ภพที่เป็นอรูปาวจร เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2) ภพสายดับทุกข์ หมายถึง ดับกรรมภพ อุปปัตติภพ คือ ดับการกระทำกรรมจึงดับชาติ คือ ขันธ์ 5 ได้แก่ ดับรูป ดับเวทนา ดับสัญญา ดับสังขาร ดับวิญญาณเกิดไม่ได้ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

11. การเจริญชาติในมหานิทานสูตร

1) ชาติสายเกิดทุกข์ ได้แก่ ความเกิด ว่าโดยสมมติได้แก่ ความเกิดของสัตว์ โดยปรมัตถ์ ได้แก่ ความปรากฏแห่งขันธ์มี 2 นัย คือ ชาติ หมายถึง การเกิดของขันธ์ 5 ในแต่ละขณะจิต และชาติ หมายถึง การเกิดของขันธ์ 5 ในแต่ละภพแต่ละชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะจึงมี (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2) ชาติสายดับทุกข์ หมายถึง ดับการเกิด คือ ไม่กลับมาเกิดขึ้น เมื่อไม่เกิด ชรามรณะย่อมไม่มี เมื่อสามารถดับชาติได้อย่างนี้ก็ดับมรณะได้ เพราะชาติดับ ชรา มรณะจึงดับ

12. การเจริญชรามรณะในมหานิทานสูตร

1) ชรามรณะสายเกิดทุกข์ คือ ความแก่ ความเฒ่า ความคร่ำคร่าของสัตว์ มีอาการที่ปรากฏ เช่น ฟันหลุด ผมหงอก หนังเหี่ยวย่น และมรณะ คือ ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตาย ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย เพราะชรามรณะเป็นปัจจัย โสกะ คือ ความเศร้าโศก ปริเทวะ คือ ความครำ่ครวญ ทุกข์ คือ ความทุกข์กาย โทมนัสคือ ความทุกข์ใจ และอุปายาส คือ ความคับแค้นใจจึงมี

2) ชรามรณะสายดับทุกข์ หมายถึง ดับความแก่ คือ เมื่อไม่มีความแก่ มรณะย่อมไม่มี เพราะชรา มรณะดับ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ

สรุป

กระบวนการเจริญปฏิจจสมุปบาทในมหานิทานสูต รคือ ปฏิจจสมุปบาทสายเกิดทุกข์ 12 ประการเริ่มตั้งแต่อวิชชาเป็นปัจจัยสังขารจึงมี สังขารเป็นปัจจัยวิญญาณจึงมี วิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี นามรูปเป็นปัจจัยสฬายตนะจึงมี สฬายตนะเป็นปัจจัยผัสสะจึงมี ผัสสะเป็นปัจจัยเวทนาจึงมี เวทนาเป็นปัจจัยตัณหาจึงมีเป็นต้น และปฏิจจสมุปบาทสายดับทุกข์ 12 ประการเริ่มตั้งแต่เพราะอวิชชาสำรอกดับไปโดยไม่เหลือสังขารจึงดับ สังขารดับวิญญาณจึงดับ วิญญาณดับนามรูปจึงดับ นามรูปดับสฬายตนะจึงดับ สฬายตนะดับผัสสะจึงดับ ผัสสะดับเวทนาจึงดับ เวทนาดับตัณหาจึงดับเป็นต้น เมื่อดับวงจรของปฏิจจสมุปบาทได้ การเกิดในชาติปัจจุบันนี้ ถือว่าเป็นชาติสุดท้าย การดับวงจรของชีวิตหรือดับปฏิจจสมุปบาทได้ ถือว่าเป็นการบรรลุธรรมชั้นสูงในพระพุทธศาสนา กล่าวคือเป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอรหันต์ จักไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก

เอกสารอ้างอิง

จิราภรณ์ ผันสว่าง, พระครูกิตติวราทร, อมรรัตน์ ผันสว่าง, เอกราช โฆษิตพิมานเวช และ ระพีพัฒน์ หาญโสภา. (2567). รูปแบบการสร้างภูมิคุ้มกันและแก้ไขการทะเลาะวิวาทอย่างสร้างสรรค์ โดยใช้หลักอริยสัจสี่ของเยาวชนกลุ่มเปราะบาง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. *วารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 7*(1), 401–420. สืบค้น จาก https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jmhs1_s/article/view/269039

บุษราภรณ์ บุญเอียด, พระเมธีวชิราภิรัต และ สุปรีชา ชำนาญพุฒิพร. (2567). กรรม การเกิดใหม่และสังสารวัฏตามหลักพุทธปรัชญา. *มมร ล้านนาวิชาการ, 13*(1), 128–138. สืบค้น จาก https://so01.tci-thaijo.org/index.php/mbulncjournal/article/view/269805

พระทรงชัย พิประโคน และ วิโรจน์ คุ้มครอง. (2565). การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสัตตัฏฐานสูตร. *วารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 5*(2), 585–595. สืบค้นจาก https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jmhs1_s/article/view/256932

พระพุทธโฆสเถระ. (2554). *วิสุทธิมรรค.* สมเด็จพระพุฒาจารย์ อาจ อาสถมหาเถร แปลและเรียบเรียง. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: ธนาเพรส.

พระอรรถชาติ เดชดำรง. (2566). การแบ่งช่วงชั้นทางสังคม : มุมมองของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนา. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย, 5*(2), 481-492.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.(2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2552). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2562). *พุทธธรรม ฉบับขยายความ.* (พิมพ์ครั้งที่ 55). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

Damnoen, P. S., Siri, P., Supattho, P. S., & Kaewwilai, K. (2021). The Development of Student Characteristics in According to the Nawaluk Framework of the Buddhist integration of Buddhapanya Sri Thawarawadee Buddhist College. *Asia Pacific Journal of Religions and Cultures, 5*(2), 126–135.

Nikapitiya, N., & Ranjan, J. K. (2024). Exploration of Theoretical Foundation of Mindfulness-Based Cognitive Therapy: With Special Reference to the Satipatthana Sutta. *Journal of International Buddhist Studies, 15*(1), 116–128.